СТАТТІ

В. М. ГЛАДИЛІН

ПРО ТЕХНІКУ ЛЕВАЛУА В МУСТЬЄ РУСЬКОЇ РІВНИНИ ТА КРИМУ

Зародження в ранньому палеоліті левалуазьких прийомів розщеплення каменю поклало початок якісно новому етапу в розвитку продуктивних сил стародавнього суспільства. Перехід від примітивних багатогранних та дисковидних ядрищ до нуклеусів з виділеною площадкою удару і спеціально підготовленою «робочою» поверхнею дозволив одержувати сколи-заготовки певної «запланованої» форми. У порівнянні з нелевалуазькими сколами левалуазькі відщепи і пластини були більш стандартними, мали більш правильну форму і відзначалися більш витягнутими пропорціями. Все це дало можливість істотно зменшити додаткові витрати при доробці одержаних напівфабрикатів у процесі виготовлення знарядь праці. Самі знаряддя стали при цьому досконалішими, більш пристосованими до виконання різних виробничих завдань [1].

Факти свідчать, що загальний прогрес у розвитку техніки обробки каменю йшов у ранньому палеоліті у напрямку поступової заміни нелевалуазьких прийомів левалуазькими. В тій чи іншій мірі цей процес властивий усім основним ранньопалеолітичним регіонам. Проте в різних місцях і в різних ранньопалеолітичних культурах він протікав по-різному: в різний час, в різних формах і з різною інтенсивністю.

Цікаві дані щодо цього подають левалуазькі комплекси в межах СРСР.

Виразні ашело-левалуазькі та левалуа-мустьєрські колекції походять з Кавказу. Зароджуючись в кінці ашеля давнього або в ашелі середньому [2], техніка левалуа швидко витісняє тут інші нелевалуазькі прийоми розщеплення каменю, стаючи в мустьєрський час панівною [3]. За даними В. П. Любіна [4], левалуа-мустьєрські комплекси Кавказу характеризуються високими індексами левалуа, які нерідко досягають максимума, відомого за класичними левалуазькими місцезнаходженнями Франції. Також здебільшого високими є для кавказьких пам'яток індекси пластин і підправки ударних площадок сколів. Удосконалення прийомів розщеплення каменю на Кавказі супроводжувалося зживанням у місцевому мустьє двобічних форм [5].

[1] В. П. Любин. К вопросу о методике изучения нижнепалеолитических каменных орудий. — МИА, № 131. М.—Л., 1965, стор. 38.

[2] В. П. Любин. Древний палеолит Кавказа. — Доповідь на палеолітичній нараді у Ленінграді, 1965.

[3] В. П. Любин. К вопросу о методике..., стор. 68.

[4] Там же, стор. 47, 49.

[5] Там же, стор. 68.

Левалуа-мустьєрські комплекси, в загальних проявах близькі кавказьким, але відтінені деякими самобутніми рисами, відзначені в іншому крупному ранньопалеолітичному регіоні — середньоазіатському [6]. Як і на Кавказі, левалуазька техніка сягає тут коренями в домустьєрський час [7]. Разом з тим, на відміну від кавказського регіону, левалуазькі прийоми не зразу зайняли панівне місце в середньоазіатському мустьє. Довгий час левалуа-мустьєрські пам'ятки співіснували в Середній Азії з пам'ятками східноазіатського типу, яким були властиві нелевалуазькі прийоми розщеплення [8]. Лише на заключних етапах мустьєрської епохи ці комплекси набувають левалуазьких рис, первісні контрасти дещо м'якшають, хоч, звісно, і не зникають зовсім.

Строкату картину застаємо ми в мустьєрський час на Руській рівнині та в Криму. Сучасні методи вивчення ранньопалеолітичних комплексів дозволяють виділити в місцевому мустьє пам'ятки з різнотипною індустрією [9]. Зрештою, незалежно від дрібних культурно-хронологічних відмінностей, мустьєрські пам'ятки Руської рівнини та Криму можуть бути об'єднані у дві великі групи: пам'ятки з левалуазькими прийомами розщеплення каменю [10] і пам'ятки, в інвентарі яких левалуазькі елементи відсутні або ж виражені недостатньо.

Яскраві левалуа-мустьєрські комплекси виявлено у Подністров'ї. Розкопками О. П. Черниша на стоянках Молодове I і Молодове V встановлено наявність кількох левалуа-мустьєрських горизонтів [11], які дещо відрізняються у часі і майже не відрізняються за інвентарем. Індекси левалуа для молодовських стоянок не підраховані. Однак опис колекцій і численні зображення знайдених виробів не залишають сумніву щодо приналежності ранньопалеолітичних шарів Молодове I і Молодове V до кола левалуа-мустьєрських пам'яток. Левалуазький характер молодовських стоянок відзначається їх дослідником О. П. Чернишем [12] і стверджується іншими авторами [13]. Дійсно, здобуті матеріали наділені усіма необхідними рисами левалуазької техніки виготовлення знарядь з каменю. У групі нуклеусів молодовських стоянок переважають розвинені одно- та двоплощадкові ядрища трикутної, чотирикутної і округлої форми. Широко представлені і левалуазькі сколи, серед яких помітне місце посідають пластини [14] і сколи левалуа трикутних обрисів (pointes levalloisiennes французьких авторів [15]).

Відбивні площадки значної частини молодовських сколів-заготовок несуть сліди ретельної підправки на нуклеусі. Ця ознака хоч і не є вла-

---

[6] В. П. Ранов. О связях культур палеолита Средней Азии и некоторых стран зарубежного Востока. — Доклад на VII Международном конгрессе антропологических и этнографических наук в Москве, 1964; його ж. Каменный век Таджикистана. Душанбе, 1965; А. П. Окладников. Исследования мустьерской стоянки и погребения неандертальца в гроте Тешик-Таш, Южный Узбекистан (Средняя Азия). — Збірка «Тешик-Таш. Палеолитический человек». М., 1949; його ж. Мустьерский грот Ходжикент.— КСИА, вып. 82. М.—Л., 1961.

[7] В. А. Ранов. В связях культур палеолита Средней Азии..., стор. 2.

[8] Там же, стор. 6.

[9] В. Н. Гладилин. Различные типы каменной индустрии в мустье Русской равнины и Крыма и их место в раннем палеолите СССР. (Тезисы доклада). — Доклады и сообщения археологов СССР к VII Международному конгрессу доисториков и протоисториков. М., 1966, стор. 14—17.

[10] Тобто пам'ятки, індекс левалуа (IL) для яких становить 20% і вище.

[11] А. П. Черныш. Ранний и средний палеолит Приднестровья. — Труды Комиссии по изучению четвертичного периода, XXV. М., 1965.

[12] Там же, стор. 126.

[13] В. П. Любин. Нижний палеолит в районе Даки-Коштамны. — Збірка «Древняя Нубия». М.—Л., 1964, стор. 68.

[14] За попередніми даними, індекс пластин (I lam) для Молодове I становить близько 20% (Н. К. Анисюткин. О датировке грота Шайтан-Коба. — Труды VIII Всесоюзной студенческой конференции. Л., 1964).

[15] F. Bordes. Tipologie du paléolithique ancien et moyen. Mémoire, 1—2. Bordeaux, 1961, стор. 18—20.

стивою виключно левалуазьким пам'яткам, але звичайно буває добре виражена саме в левалуазьких комплексах. Молодовські відщепи і пластини тонкі і правильні за формою, яка нерідко не потребувала подальшого виправлення. Тому такі сколи використовувалися в роботі у тому вигляді, в якому вони були відщеплені від нуклеуса — неретушованими або злегка підправленими тонкою крайовою ретушшю.

Молодовським колекціям співзвучні матеріали кримського грота Шайтан-Коба [16]. Статистичний аналіз здобутих матеріалів дозволив Ю. Г. Колосову простежити певні відміни в інвентарі, що походить з різних глибинних відміток [17]. Йдеться про збільшення кількості левалуазьких відщепів, пластин, а також сколів з підправленою п'яткою. Ніяких істотних відмін в типологічних характеристиках виробів при цьому не помічено, очевидно, відміни в технічних показниках є відмінами хронологічного порядку і обумовлені розвитком комплексу. Нижче наведено середні показники для колекції в цілому без розділення на горизонти.

У групі нуклеусів Шайтан-Коби на першому місці за числом знахідок стоять одно- та двоплощадкові ядрища переважно чотирикутної і трикутної форми. Округлі одноплощадкові нуклеуси з робочою поверхнею, оформленою радіальними сколами,— так звані «черепаховидні» — в колекції поодинокі і репрезентовані зразками, далекими від класичних. Близько 50% сколів належить до категорії левалуазьких — типових і атипових. У середньому до 15% всіх сколів може бути віднесено до пластин. П'ятки відщепів і пластин демонструють усі головні різновидності оформлення ударних площадок. Близько половини сколів з непошкодженою п'яткою має підправлену відбивну площадку. Як і в Молодове, значна частина левалуазьких сколів Шайтан-Коби неретушована.

Менш виразні, хоч і безперечні щодо своєї приналежності до левалуазьких індустрій, матеріали ряду інших мустьєрських пам'яток Криму.

Багато в чому схожі між собою колекції з похованої печери в околицях Бахчисарая [18] та стоянки під навісом у Холодній Балці [19]. В здобутих матеріалах одно- та двоплощадкові нуклеуси дещо переважають над дисковидними. Індекси левалуа для Бахчисарайської стоянки — до 25%, для Холодної Балки — близько 20%. Індекс пластин за матеріалами Бахчисарайської стоянки — до 15%, Холодної Балки — трохи менше 20%. Показник підправки ударних площадок в обох випадках у межах від 35 до 40%.

Мустьєрські кремені, позначені левалуазькими рисами, походять з четвертої ранньопалеолітичної пам'ятки Криму — верхнього шару Вовчого Гроту [20]. На жаль, відомості про нього у літературі скудні. Що ж до статистичного аналізу колекції з Вовчого Гроту, то його ще належить зробити.

Своєрідний левалуа-мустьєрський комплекс репрезентований матеріалами Старосілля [21]. Розкопками О. О. Формозова у Старосільському

---

[16] Г. А. Бонч-Осмоловский. Шайтан-Коба, крымская стоянка типа Абри-Оди. — БКИЧП, № 2. М.—Л., 1930, стор. 61—68.

[17] Ю. Г. Колосов. Некоторые итоги научной обработки материалов из Шайтан-Кобы. — Доповідь на палеолітичній нараді у Ленінграді, 1965.

[18] Д. А. Крайнов. Раскопки Бахчисарайской мустьерской стоянки в 1957 г.— КСИИМК, вып. 78. М., 1960, стор. 22—23. Числові показники вираховано на матеріалах колекції № 1444, що зберігається у Державному історичному музеї у Москві.

[19] А. А. Формозов. Исследования по каменному веку Крыма 1956 г.— КСИИМК, вып. 73. М., 1959, стор. 39—40. Статистичні показники за матеріалами колекції № 1409, що зберігається у Державному історичному музеї в Москві.

[20] О. Н. Бадер. Исследования мустьерской стоянки у Волчьего Грота.— КСИИМК, вып. VIII. М.—Л., 1940, стор. 90—96.

[21] А. А. Формозов. Пещерная стоянка Староселье и ее место в палеолите.— МИА, № 71. М., 1958. Статистичні показники за матеріалами колекції, що зберігається у Музеї антропології і етнографії в Ленінграді, в Музеї антропології Московського державного університету та в Державному історичному музеї у Москві.

гроті простежено наявність двох жилих горизонтів, відокремлених шаром обвальних плит. Погоризонтний статистичний аналіз матеріалів виявив певну розбіжність у кількісному співвідношенні окремих типів виробів. Здобуті дані потребують, проте, перевірки. Зважуючи на те, що розбіжність ця невелика і має другорядне значення для теми статті, нижче наводяться середні показники для пам'ятки у цілому.

Характерною рисою старосільського комплексу є поєднання левалуазьких прийомів розщеплення каменю з широким розвитком техніки двобічної обробки. Це відрізняє матеріали Старосілля від левалуа-мустьєрських комплексів молодовських стоянок, Шайтан-Коби, Бахчисарайської, навісу в Холодній Балці, верхнього шару Вовчого Гроту і деяких інших, в яких двобічні форми поодинокі або зовсім відсутні. В колекції Старосілля нуклеуси з виділеною площадкою удару кількісно майже відповідають дисковидним. Цікава група три- та чотириплощадкових ядрищ трикутної та чотирикутної форми з суміжними площадками удару. У філогенетичній низці ранньопалеолітичних нуклеусів ці ядрища повинні бути поставлені між дисковидними і одно- та двоплощадковими. Сколи левалуа становлять в старосільській колекції близько 20%. Індекс пластин до 15%. Приблизно 35% сколів з непошкодженою п'яткою має підправлені відбивні площадки.

Поєднання техніки левалуа і прийомів двобічної обробки знарядь властиве також мустьєрським комплексам Руської рівнини.

Численну колекцію виробів зібрано Ф. М. Заверняєвим на Хотильовському місцезнаходженні під Брянськом [22]. Знахідки походять з давніх алювіальних відкладів. За даними Ф. М. Заверняєва [23], у групі нуклеусів Хотильова найбільш численні ядрища з виділеною площадкою удару. В значній кількості представлені сколи левалуа. Пластини дорівнюють близько 20% усіх сколів-заготівок. В інструментарії виразну серію становлять знаряддя, виготовлені у техніці двобічної обробки.

Паралельне побутування прогресивних левалуазьких прийомів розщеплення каменю і пережиточної техніки двобічної обробки знарядь спостерігається також на стоянці Антонівка II на Донеччині [24]. Провідними типами нуклеусів у здобутій колекції є ядрища з однією або кількома виділеними площадками удару. Широко представлені три- та чотириплощадкові нуклеуси, аналогічні тим, що знайдені у Старосіллі. Схожість між цими двома пам'ятками простежується також в інших технічних показниках. За попередніми даними, індекс левалуа становить для Антонівки II близько 20%. До 15% сколів належить до категорії пластин. Індекс підправки площадок удару знаходиться у межах від 30% до 40%.

Крім вищезгаданих, на Руській рівнині є ще кілька мустьєрських комплексів, відтінених левалуазькими рисами. Йдеться про Василівку I [25] і Скубову Балку [26] у Подніпров'ї та Красний Яр на Сіверському Дінці [27]. Зібрані на цих пам'ятках колекції виробів містять значний про-

---

[22] Ф. М. Заверняев. Хотылевское нижнепалеолитическое местонахождение. Брянск, 1961.

[23] Ф. М. Заверняев. Хотылевское нижнепалеолитическое местонахождение.— Доповідь на палеолітичній нараді у Ленінграді, 1965.

[24] В. Н. Гладилин. Различные типы каменной индустрии..., стор. 17; його ж. Некоторые итоги исследования антоновского раннепалеолитического местонахождения.— Археологические исследования на Украине 1965—1966 гг., вып. 1, стор. 61—65.

[25] А. В. Бодянский. Памятники палеолитического времени на Днепре в районе озера Ленина. — КСИА, вып. I. К., 1952, стор. 70—77. Матеріали зберігаються в ІА АН УРСР.

[26] Збори О. В. Бодянського. Колекція зберігається в ІА АН УРСР.

[27] С. А. Локтюшов. Следы палеолита в бассейне р. Донца. — БКИЧП, № 6—7. М.—Л., 1940, стор. 65—68; С. Н. Замятнин. Заметки о палеолите Донбасса и Приазовья. — Сборник антропологии и этнографии, т. XIV. М.—Л., 1953, стор. 231—255. Матеріали зберігаються у Музеї антропології і етнографії у Ленінграді (№ 5893).

цент левалуазьких форм. Зважаючи, однак, на невелику кількість знахідок на кожному з названих місцезнаходжень, мабуть, недоцільно намагатись охарактеризувати їх за допомогою числових викладок. Такі викладки були б у цьому випадку досить умовними. Спроба оперувати ними поряд з індексами, вирахованими при статистичній обробці великих колекцій, може призвести до неправильних висновків і узагальнень.

Отже, на Руській рівнині і в Криму вже тепер нараховується більше десятка пам'яток з левалуа-мустьєрським інвентарем. Ця обставина, здавалося б, наближує мустьє Руської рівнини і Криму до кавказького.

Є, однак, істотні відміни у тому, якими шляхами і в яких формах відбувалось становлення й розвиток левалуа-мустьєрської індустрії у цих регіонах.

На відміну від Кавказу, левалуа-мустьєрські комплекси не були провідними у палеоліті Руської рівнини та Криму. Стоянки з левалуа-мустьєрською індустрією перемежовуються тут з пам'ятками, інвентар яких не позначений або ледве позначений левалуазькими рисами. Йдеться про Вихватинці [28], Бабин I [29] і Стінку [30] — на Дністрі; Старі Друйтори (нижній шар) — на Пруті [31]; Круглик [32] Орел [33] — у Подніпров'ї; Кіїк-Коба [34], Чокурчу [35], Вовчий Грот (нижній та середній горизонти) [36], Кабазі [37] — в Криму; Деркул [38], Антонівка I [39], Олександрівка [40] — на Донеччині; Рожок I і II [41] — у Приазов'ї; Суху Мечетку [42] — на Волзі. Індекси левалуа для цих пам'яток не піднімаються вище 10%. Приблизно у тих же межах знаходяться для них показники пластин. Більш різноманітні індекси підправки ударних площадок, а втім, і вони в

---

[28] Г. П. Сергеев. Позднеашельская стоянка в гроте у с. Выхватинцы.— СА, XII. М.—Л., 1950, стор. 203—212.

[29] А. П. Черныш. Ранний и средний палеолит Приднестровья, стор. 20.

[30] Н. К. Анисюткин. Новая палеолитическая стоянка Стинка на Среднем Днестре. — БКИЧП, № 31. М., 1966, стор. 131—135.

[31] Н. А. Кетрару. Палеолитическая стоянка в гроте Старые Друиторы (предварительная информация). — КСИА, вып. 105. М., 1965.

[32] В. М. Даниленко. Круглик — перша нижньопалеолітична пам'ятка УРСР (попереднє повідомлення). — АП, т. II. К., 1949, стор. 326—331.

[33] А. В. Бодянский. Мустьерская стоянка у скалы Орел. — КСИА, вып. 9. К., 1960, стор. 117—127.

[34] Г. А. Бонч-Осмоловский. Грот Киик-Коба. — Палеолит Крыма, вып. I. М.—Л., 1940.

[35] Н. Л. Эрнст. Четвертичная стоянка в пещере у дер. Чокурча в Крыму. — Труды II Международной конференции АИЧПЕ, вып. V. Л.—М. — Новосибирск, 1934, стор. 184—206.

[36] О. Н. Бадер. Крупнейшая мустьерская стоянка у Волчьего Грота в Крыму.— Вестник Древней истории, I. М., 1939, стор. 258—264; йогo ж. Исследования мустьерской стоянки..., стор. 90—96; йогo ж. О мустьерской стоянке у Волчьего Грота.— Вестник Древней истории, II. М., 1940, стор. 198—200.

[37] А. А. Формозов. Возобновление полевых исследований по каменному веку Крыма. — БКИЧП, № 18. М., 1953, стор. 89—94; йогo ж. Мустьерская стоянка Кабази в Крыму. — СА, XXIX—XXX. М., 1959, стор. 143—158; В. Ф. Петрунь, Л. С. Білокрис. Нові знахідки кам'яного віку в Криму. — Археологія, т. XIV. К., 1962, стор. 167—177.

[38] П. П. Ефименко. Находки остатков мустьерского времени на р. Деркул.— ИГАИМК, вып. 118. М.—Л., 1935, стор. 13—25; С. Н. Замятнин. Заметки о палеолите..., стор. 238—248; В. М. Гладилін. Нові знахідки на Деркулі. — Археологія, т. XVIII. К., 1965, стор. 171—177.

[39] В. М. Гладилін. Відкриття мустьерської стоянки на Донеччині. — Археологія, т. XX. К., 1966, стор. 135—142.

[40] Збори Д. С. Цвейбель. Матеріали зберігаються у Донецькому державному університеті.

[41] П. И. Борисковский, Н. Д. Праслов. Палеолит бассейна Днестра и Приазовья.— САИ, вып. А 1—5. М.— Л., 1964, стор. 16—19.

[42] С. Н. Замятнин. — Сталинградская стоянка. — КСИА, вып. 62. М., 1961, стор. 5—36.

цілому не переходять межі нефасетованих індустрій за Ф. Бордом [43].

Відмінною рисою левалуа-мустьєрських пам'яток Руської рівнини і Криму є наявність на ряді з них (Старосілля, Хотильово, Антонівка II, Красний Яр) численних двобічних виробів.

Спостереження О. О. Формозова над інвентарем мустьєрських пам'яток Східної Європи привели його до висновку про паралельне побутування на території Європейської частини СРСР стоянок двох типів: з численними двобічними формами і без них або з поодинокими знаряддями, виготовленими у техніці двобічної обробки [44]. О. О. Формозову вдалося простежити, що стоянки першого типу з великим процентом біфасів в інструментарії характерні більше для Руської рівнини і Криму, тоді як пам'ятки другого типу властиві, перш за все, Кавказу.

Останнім часом можна чути окремі критичні зауваження щодо висновків О. О. Формозова. Зокрема, деякі дослідники, насамперед В. П. Любин [45], відзначають, що стоянки з двобічнообробленими знаряддями є також в мустьє Кавказу. При всій справедливості цих зауважень приходиться все ж визнати, що вони ні в якій мірі не затушовують простежених О. О. Формозовим відмін, реально існуючих між мустьєрськими місцезнаходженнями Руської рівнини і Криму, з одного боку, та Кавказу — з другого. Є безперечним фактом, що коли на території Руської рівнини та Криму стоянки з двобічнообробленими знаряддями становлять звичайне явище і дають кількісно великі колекції біфасів, то на Кавказі вони скоріше є виключенням з правила, що підтверджується не лише рідкістю тут пам'яток з двобічними виробами, але й нечисленністю знайдених на них двобічнооброблених знарядь. З цим погоджується і В. П. Любин. В одній із своїх останніх праць він відзначає, що хоча «...традиції двобічної обробки знарядь і не були так безнадійно втрачені в мустьє Кавказу, як це іноді уявляється...», втім вони все ж «...були ослаблені переважанням на Кавказі техніки левалуа, яка дозволяла утилізацію сколів без будь-якої вторинної обробки або з застосуванням незначної, як правило, підправки робочих країв» [46].

Відмінність левалуа-мустьєрських комплексів Руської рівнини та Криму від кавказьких простежується також за рівнем розвитку техніки левалуа, неоднаковим у цих двох територіально сполучених регіонах. Індекси левалуа для більшості левалуа-мустьєрських пам'яток Руської рівнини і Криму порівняно невисокі. В середньому вони становлять близько 20—25%. Лише для Шайтан-Коби і, мабуть, Молодове ці показники вищі. Увагу привертає, однак, значний процент в Шайтан-Кобі атипових сколів левалуа. За даними Ю. Г. Колосова, атипові відщепи левалуа становлять у Шайтан-Кобі до 70% усіх левалуазьких сколів-заготовок. Враховуючи незначне переважання у групі нуклеусів Шайтан-Коби ядрищ з виділеною площадкою удару, можна думати, що при більш строгому відборі частина цих відщепів взагалі була б виключена з категорії сколів левалуа. Зрештою, навіть якщо й прийняти запропонований Ю. Г. Колосовим індекс техніки левалуа за матеріалами Шайтан-Коби, то й тоді він буде нижче відповідних показників для ряду пам'яток Кавказу. Так, за даними В. П. Любина [47], індекси левалуа становлять для Кударо I—78%, Джручули (верхній мустьєрський шар) —

---

[43] F. Bordes. Essai de classification des industries «mounsteriennes».— BSPF, L. 7—8. Paris, 1953, стор. 459.

[44] А. А. Формозов. Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. М., 1959; його ж. Распространение мустьерских стоянок двух типов в Европейской части СССР. — Доклад на VII Международном конгрессе антропологических и этнографических наук. М., 1964.

[45] В. П. Любин. Древний палеолит Кавказа.

[46] В. П. Любин. К вопросу о методике..., стор. 68.

[47] Там же, стор. 47.

80,9%. До пам'яток з високими показниками техніки левалуа В. П. Любіним залучено також мустьєрські шари Кударо III, Шагат-хох-легет, Цонської [48].

Кількість ознак, якими відрізняються левалуа-мустьєрські комплекси Руської рівнини та Криму від кавказьких, може бути, очевидно, збільшена за рахунок асортименту знарядь і їх кількісних співвідношень. Зрештою, залишаючи це завдання на подальші часи, зупинимось тут на іншому. Йдеться про хронологічні відміни між нелевалуазькими пам'ятками і місцезнаходженнями з левалуа-мустьєрським інвентарем, що намічаються на Руській рівнині і в Криму. Левалуа-мустьєрські комплекси в Криму не були зустрінуті нижче шарів з нелевалуазькою індустрією. Навпаки, у Вовчому Гроті вироби, позначені левалуазькими рисами, знаходилися стратиграфічно вище.

Хронологічні відміни між стоянками з левалуазьким і нелевалуазьким інвентарем, що їх можна прослідкувати на пам'ятках Криму, знаходять підтвердження в комплексах Руської рівнини. Переростання у другій половині епохи мустьє нелевалуазької техніки в левалуазьку в донецькій групі пам'яток документується матеріалами антонівських стоянок. Стоянка Антонівка I з нелевалуазьким інвентарем розміщалась на високій, очевидно третій, надзаплавній терасі. Позначені левалуазькими рисами кремені другої антонівської стоянки виявлено гіпсометрично нижче, на другій надзаплавній терасі. За визначенням М. Ф. Веклича [49], шар з виробами Антонівки II було перекрито делювієм викопних грунтів так званого «вітачевського» горизонту, що синхронізується ним з інтерстадіалом Вюрм I/II альпійської схеми. Якщо ці визначення правильні, то шар нижчележачого супіску із знахідками другої стоянки буде не молодше Вюрму I. Відповідно матеріали Антонівки I, розташованої на більш високій терасі, треба датувати часом не пізніше Рис-Вюрма — початку Вюрма I.

Подібне явище спостерігається також у Подністров'ї. Ранньомустьєрські комплекси у цьому районі (Бабин I, Вихватинці, Стінка [50]) позбавлені левалуазьких форм або ж останні становлять незначний процент. Разом з тим надійно датовані пізньомустьєрські шари молодовських стоянок дають вже повний набір левалуазьких виробів.

У деякій невідповідності до наведених вище фактів щодо порівняно пізнього у межах мустьєрської епохи поширення на Руській рівнині і в Криму стоянок з левалуазьким інвентарем знаходиться дата Хотильовського місцезнаходження. Позначені левалуазькими рисами вироби Хотильова вважаються досить ранніми у межах епохи мустьє. Не можна сказати, однак, щоб у цьому питанні все було ясно. Перевідкладення знахідок, розсіяних до того ж на значній площі, їх численність і різноманітність викликають непевність в культурно-хронологічній чистоті комплексу. У цьому розумінні не може не привернути до себе уваги співзвучність ряду типологічних форм Хотильова виробам Антонівки II — пам'ятки далеко не ранньої. Зрештою, незалежно від того, в якій мірі виправданий сумнів, щодо правильності датування хотильовської колекції ранньомустьєрським часом така дата не суперечить висновку про відносно пізнє поширення на Руській рівнині і в Криму левалуазьких пам'яток. Йдеться саме про поширення стоянок з левалуазькими прийомами обробки каменю, а не про час їх появи на цих

---

[48] В. П. Любин. К вопросу о методике..., стор. 47.

[49] М. Ф. Веклич. Геологические условия Житомирского и Антоновского раннепалеолитических местонахождений на Украине. — Доповідь на палеолітичній нараді у Ленінграді, 1965.

[50] Подібно до Бабина I, нещодавно відкрита М. К. Анисюткіним стоянка Стінка розташована на високій терасі Дністра (Н. К. Анисюткин. Новая палеолитическая стоянка Стинка на Среднем Днестре).

територіях. Не виключено, що окремі левалуазькі комплекси Руської рівнини і Криму можуть виявитися відносно ранніми. Необхідно враховувати нерівномірність історичного розвитку давніх колективів. Неправильним було б також виключати пересування окремих груп мустьєрського населення. Ясна річ, такі пересування мали місце не лише у межах великих культурних регіонів, але й у більш широкому ареалі — у межах кількох суміжних регіонів. Протягом раннього палеоліту на Руську рівнину і в Крим могли потрапляти окремі людські колективи, чужі за своїми технічними традиціями і навичками корінним мешканцям краю. Та як там не було б, загальне тло місцевого мустьє на ранніх етапах було все ж, як здається, нелевалуазьким.

Наявність на Руській рівнині та в Криму поряд з левалуазькими місцезнаходженнями численних нелевалуазьких пам'яток, порівняно пізніх у межах мустьєрської епохи поширення тут стоянок з левалуазькими прийомами обробки каменю, тривале збереження в інвентарі ряду пам'яток двобічнооброблених знарядь, відносно низькі індекси левалуа для більшості левалуазьких комплексів, а також значний процент в інвентарі левалуазьких пам'яток атипових сколів левалуа — все це відрізняє місцеві левалуазькі комплекси від кавказьких.

Тим самим думка О. О. Формозова про існування в мустьє Європейської частини СРСР двох культурних регіонів — кавказького і суміжного з ним, що включає Руську рівнину і Крим,— дістає у цьому випадку додаткового обгрунтування.

В. Н. ГЛАДИЛИН

О ТЕХНИКЕ ЛЕВАЛЛУА В МУСТЬЕ РУССКОЙ РАВНИНЫ И КРЫМА

Резюме

Зарождение в раннем палеолите леваллуазских приемов расщепления камня положило начало качественно новому этапу в развитии производительных сил палеолитического общества. Факты свидетельствуют, что общий прогресс в развитии техники обработки камня в раннепалеолитическое время шел в направлении постепенной замены нелеваллуазских приемов леваллуазскими. В той или иной мере этот процесс характерен для всех основных раннепалеолитических регионов. Вместе с тем в различных регионах и в разных раннепалеолитических культурах он протекал по-разному: в разное время, в разных формах и с разной степенью интенсивности. Интересные данные в этом отношении дают леваллуазские комплексы Европейской части СССР.

Выразительные ашело-леваллуазские и леваллуа-мустьерские коллекции добыты археологическими исследованиями на Кавказе. Зародившись в ашеле древнем или ашеле среднем (В. П. Любин), техника леваллуа быстро вытесняет здесь другие, нелеваллуазские, приемы расщепления, становясь в мустьерское время господствующей, определяющей облик каменной индустрии этого раннепалеолитического региона. По данным В. П. Любина, леваллуа-мустьерские комплексы Кавказа характеризуются высокими индексами леваллуа, нередко достигающими максимума, известного по классическим леваллуазским местонахождениям Франции. Также в большинстве высокими являются для кавказских памятников индексы пластин и подправки ударных площадок сколов. Совершенствование приемов раскалывания камня на Кавказе сопровождалось в местном мустье изживанием двусторонних форм.

Иную картину можно наблюдать на Русской равнине и в Крыму. С одной стороны, этим территориям также не чужда леваллуазская техника. Коллекции леваллуа-мустьерских изделий собраны здесь на многих памятниках. Таковы стоянки Молодово I и V — в Поднестровье; Шайтан-Коба, Бахчисарайская, навес в Холодной Балке, Староселье, верхний слой Волчьего Грота — в Крыму; Васильевка I и Скубовая Балка — в порожистой части Днепра; Хотылево — на Десне; Антоновка II и Красный

Яр — на Донеччине. Вместе с тем, в отличие от Кавказа, наделенные леваллуазскими чертами мустьерские комплексы Русской равнины и Крыма не являются господствующими. Стоянки с леваллуа-мустьерской индустрией перемежаются здесь с памятниками, леваллуазские элементы в инвентаре которых отсутствуют либо выражены недостаточно. К числу таких памятников могут быть отнесены Выхватинцы, Бабин I и Стинка — на Днестре; Старые Друиторы (нижний слой) — на Пруте; Киик-Коба, Чокурча, Волчий Грот (нижний и средний горизонты), Кабази — в Крыму; Круглик и Орел — в Поднепровье; Деркул, Антоновка I и Александровка — на Донеччине; Рожок — в Приазовье; Сухая Мечетка — на Волге.

Отличительной чертой леваллуа-мустьерских памятников Русской равнины и Крыма является наличие на ряде из них (Староселье, Хотылево, Антоновка II, Красный Яр) многочисленных двусторонних форм. Стоянки с двустороннеобработанными орудиями есть также в кавказском мустье. Однако, тогда как на Русской равнине и в Крыму этого рода памятники представляют обычное явление и дают численно большие коллекции бифасов, то на Кавказе они являются, скорее, исключением из правила, что подтверждается не только редкостью здесь стоянок с двусторонними формами, но и крайней малочисленностью найденных на них двусторонних изделий (А. А. Формозов).

Отличие леваллуа-мустьерских комплексов Русской равнины и Крыма от кавказских прослеживается также в уровне развития техники леваллуа, неодинаковом в этих двух территориально сопряженных регионах. Индексы леваллуа для большинства леваллуа-мустьерских памятников Русской равнины и Крыма не столь высоки, как на Кавказе. В среднем они составляют от 20 до 25%. Сами леваллуазские заготовки нередко далеки от классических и в своей значительной части должны быть отнесены к категории атипичных.

Создается впечатление, что развитие леваллуазской техники на Русской равнине и в Крыму шло по пути, отличному от Кавказского. Это впечатление еще более укрепляется в связи с намечающимися на Русской равнине и в Крыму хронологическими различиями между нелеваллуазскими памятниками и местонахождениями с леваллуа-мустьерским инвентарем. В Крыму с его многочисленными стратифицированными памятниками леваллуазские комплексы ни разу не встречены ниже слоев с нелеваллуазской индустрией. Наоборот, в Волчьем Гроте изделия, отмеченные леваллуазскими признаками раскалывания, находились стратиграфически выше. Перерастание на поздних этапах мустье нелеваллуазской техники в леваллуа-мустьерскую в донецкой группе памятников документируется материалами антоновских стоянок. Близкое явление наблюдается также в Поднестровье. Раннемустьерские комплексы в этом районе (Бабин I, Выхватинцы, Стинка) лишены леваллуазских форм, либо последние составляют в них незначительный процент. Вместе с тем надежно датированные позднемустьерские слои молодовских стоянок дают уже полный набор леваллуазских изделий. Эти факты позволяют предполагать сравнительно позднее в рамках мустьерской эпохи распространение на Русской равнине и в Крыму стоянок с леваллуа-мустьерским инвентарем.

Прослеживаемые на материалах Европейской части СССР различия между леваллуа-мустьерскими комплексами служат дополнительным обоснованием мысли А. А. Формозова о существовании в местном мустье двух культурных регионов — кавказского и сопредельного с ним, включающего Русскую равнину и Крым.